

ներկորդ կետը կը հայեր Դարաս բերդին՝, որ հռովմական Միջնագետաց մէջ՝ Մծմնայ դիմաց, գրեթէ Պարսից սահմանագիծը կը շօշափեր։ Թեոդոս Բ. ի Պարսից Յազնեւոյ Բ. Թագաւորին հետ 441 թրած դաշինքով մը, երկու կողմերն ալ ինքզինքնին պարտաւորած էին իրենց սահմաններուն վրայ նոր ամրութիւններ չկառուցանել։ Սակայն Անաստաս կայսրը այս դաշինքին հակառակ՝ ցայտմբայ Դարաս քաղաքը զօրեղ ամրութիւններով շրջափակեց եւ զայն Պարսկաստանի դէմ կարկառեալ՝ միշտ երկիւղ ազդող յարձակման ու պաշտպանութեան կայան մ'ըրաւ։ Գաւառին հրամանատարը Միջնագետաց դուքսը, հոն հաստատած էր իր նիստը։ Պարսից սեղ Պարսից կողմանէ դանգաճեալ եղան դաշնաց եղծուեցուն դէմ եւ պահանջուեցաւ ամրութեանք քանդում։ Խոսքով այժմ Հռովմայեաց հոգեւորդ պնդեալ պնդեալ զինուաւ, որ բաւականացաւ այնու, որ Հռովմայեցիք յանձն կ'առնէին դուքսին հրամանատարութիւնը Դարասէն ուրիշ սեղ փոխադրել։ Հետագայ ժամանակներն ալ Դարաս ինքիւրը կուրի աւարկայ մնաց միշտ։ Դաշնաց մէջ յայտնի որոշուած էր, որ պատերազմի ժամանակ վրաւուած վայրերը ետ դարձեալու են։ Դժուարութիւններ եղան բանակցութեանց ատեն՝ լազիստանի (լազիկա, հին կողքիս) մէջ Պարսից գրաւած տեղերը թող տալու վրայօք, վասն զի Խոսքով այս տեղերը չէր ուզեր ձգել։ Զուստմիտին, որուն՝ Խուսիմնոյ խնդրոյ նիւթ կ'ազդող այս կէտին վրայ անձամբ տեղեկութիւն տուած էր, զեղեւիլ սկսաւ, ի սկզբան տեղի տալ կ'ուզէր, բայց յետոյ իւր հրահանգը ետ կոչեց, այնպէս որ քիչ մնացած էր խաղաղութիւնը կ'աւարտէր, վերջ ի վերջոյ թագաւորը տեղի տուաւ եւ յանձն առաւ թողուլ լազեան վայրերը։ Այս բանն Հռովմայ համար թանկագին յարողութիւն մըն էր, վասն զի գէթ ասով իրօք ծանցուեցաւ, որ լազիկա հռովմական շահու շրջանակին մէջ կ'իյնար եւ պէտք էր Պարսից ազդեցութենէն դուրս հանել։

Այսչափ են այս դաշնաց Պրոկոպի հաղորդած պայմանները։ Մաղաղաս ժամանակագիրը անսոքով պայմանաւորում մ'ալ կը յիշատակէ, որուն համաձայն երկու ինքնակալները զերար ոչ միայն իւր եղբայր պիտի նկատէին, այլ նաեւ

միաբանած էին հարկ եղած ատեն փոխադարձաբար իրարու դրամով ու զէնքով օգնել, Ասոր համեմատ դաշինքը լոկ խաղաղութեան դաշնաւորութիւն չէր, այլ միանգամայն կերպական նիզակակցութեան դաշն։ Այնպիսի ընդունուիլ, որ Պրոկոպ ճիշդ ալ պայմաններուն այս ամենածանրաշխուհը անիշատակ թողուցած ըլլայ։ Եւ ինչպէս։ Այնքան Զուստմիտին Գութեացոց դէմ պատերազմ ըրած ատեն պարսկական օգնութիւն պահանջուիւ ելլել, կամ Խոսքով իւր դաշնաց զօրութեամբ, կրնար Հռովմայեցիներէն թիկունք պահանջել, տուրաններ բարբարոսաց դէմ իւր ձեռնարկութեանց ժամանակ։ Մաղաղաս բաւական անվստահելի հեղինակ մըն է եւ քանի որ աւանդած լուրը շատ անհաւանական կ'երեւայ, բացարձակապէս մերժելի է։

Վեցերորդ դարուն հռովմական պարսկական պատերազմներուն աւարին գործողութիւնը 532—533 խաղաղութեամբ կը վերջանայ։
(Հարաւստի) Գ. ԳԻՆԵՐԻՐԸ

ԼԵԶՈՒՄՈՒՆԿԱՆ

ՈՒՆԵՍ ԳՈՐԾՈՐԾՈՐԾՈՐԾ

(Հարաւստի)։

Գ. Լ. ՈՒՄ Զ.

Այնպիսի բանաւորութեան խնդիրները։

47. Նախորդ գլխուն մէջ ներկայացուած բանաւորները, մանաւանդ առանձնները, լուրջ եւ հրամայական շեշտ մ'ունեն։ Փորձառութեան, հասուն դատողութեան բիրտեղացումներ են անոնք, գեղեցիկ եւ փայլուն բայց ցուրտ։ «Պատուեալ զՅայր քո եւ զմայր» պատուիրանին նման «Ինչքը կեցիք ուր շատ ապրիւք»։ Սակայն երբ ծերունին, դեռահասի մը բարի եւ աւարքնական մէկ արարքին վրայ ուրախացաւ, յուզուած, «ապրիւք» կ'ըսէ, խանդաղատանքի եւ օրհնութեան միավանկ երգ մը հնչեցուցած

1 Դարասի վրայօք տ. Մաղաղաս 399, Պրոկ. de aedif II. 10 (210. 220), Պ. Բ. 10 (49), Լի. դոս demagistr. III. 46 (241)։

2 Պրոկ. Պ. Բ. 22 (111), 6 τὸν ἐν Μεσοποταμίᾳ οὐρανοῦ ἄστρον.

3 Պրոկ. անդ.

1 Պրոկ. անդ. Մաղ. 477. «Գի թէ պէտք իցն ընչիւր եւ կենց միեանց թիկունք եղցին անիւր»։

2 Զուստմիտին Պարսից հետ կրնաւ խաղաղութիւնը կը յիշէ 16 Գ. Բ. 533 թ. ծանօթ «δέδοικεν» սահմանադրութեան սկիզբը. սակայն Περιοχὸς յաղթական յարմարեց առանձն լէ համարական։

կ'ըլլայ: Հոս զգացումն է որ կը բարբառի, եւ օրհնութեան, ինչպէս անէժքի, ցաւակցութեան ինչպէս խնդակցութեան զգացումն արտայայտութիւններն ոչ միայն գեղեցիկ են այլ եւ եռանդուն, երբեմն հրաշքի: Այսպիսի ասացումներն, չափեալ ըլլան թէ արձակ, բառէ մը միայն բաղկանան թէ տողէ մը, բանաստեղծական հանգամանք ունին, եւ ես անոնք օղակը կը համարիմ արձակին ու չափեալ բանաստեղծութեան միջեւ: Այս նկատումով է որ, Անիայ Ժողովրդական քերթուածներուն անցնելէ առաջ, կ'ուզեմ բանաստեղծութեան այդ նախածիւները, սկզբնական բողբոջները ներկայացնել:

48. Մեծերը գեռահասները կ'օրհնեն սա բանաձեւներով:

“Ապրիս”, “Հա՛տ ապրիս”, Ատիկա է ամենէն սովորական բանաձեւը եւ շատ պարագաներու մէջ կը գործածուի: Մեծերը ատիկա կ'ըսեն իրենց ձեռքը համբուրողին, իրենց ջուր տուողին, իրենց զգեստը հագցնողին, իրենց սեւէ ծառայութիւն կամ սպաս մատուցանող պատկաններուն: Էւրոպացիք “շնորհակալ եմ” կ'ըսեն այսպիսի առիթներով: “Ապրիս” կը նշանակէ նաեւ „bravo!” եւ “աֆէրիմ”, կրնայ ըլլալ որ “աֆէրիմ” ու “ապրիս” նոյն սկզբնական ձայնին եղանակաւորումներն են: Եթէ գեռահասը սեւէ գովերի գործ ընէ, աղքատին ողորմի, գաւառիկներին դասը սորվեցնէ, կոյրին առաջնորդէ, “ապրիս” կ'ըսեն անոր ծերերը:

“Ապրիս”ին միտքը արտայայտող ուրիշ բացատրութիւններ կ'ես կան, որք մասնաւոր առիթներով կը գործածուին:

“Ո՞ղջ մնաս”,
“Երկան-արեւ լընիս”,
“Արեւտ կանաչ”,
“Ճերմակ-մօրմը լընիս”,
“Աշխրթի պարծօնք լընիս”,
“Հարգի (հազարի) պէտէ՛լ լընիս”,
“Խնրտ տեսնե՛ք”,
“Մէկ ճղէ՛ն հազար տերեւէ՛ն լընիս”,
“Խստակ-բէխդ լընիս”, (կոյս աղջկանց կ'ըսեն):

49. Հացկերոյթի առիթով հետեւեալ բարեմաղութիւնները կ'ըլլան իրրեւ շնորհակալութեան արտայայտութիւն:

“Հէ՛ն մնաք”, “Հէ՛ն կեցիք”, “Աստուած Հէ՛ն պահէ:”, “Հէ՛ն եւ պայծառ մնաք”,

“Հէ՛ն, բառով այս շնորհակալութեան եւ մաղթանքի ձեւը ամենէն սովորականն է ու կը թուի ըլլալ ամենէն վաղնջականն ու հայացին: “Հինեմ”, բային արմատն է, այդ բառին նախնական առումովը, եւ է հակադրին “աներէ:”, ինչպէս կ'երեւի “տնաշէն”, եւ “տնաւեր”, ամականներէն, Հայերէն ոճ է թրքերէն “Հէ՛ն օրասըն”, ձեւը:

Այս “Հէն մնաք”, ոճին համապատասխանող ուրիշ ձեւեր ալ կան որք այլեւայլ առթիւ կը գործածուին:

“Ոնդանիդ գրման մնայ”,

“Աստուած վաստկուորին բանին գործին աջողութիւն տայ”,

“Աստուած քէտերուզ (անմեաս, անվիշտ) պահէ”,

“...ը սիւլալ գայ ուր աշքի լուս գանք”,

“Անուշ”, “Անուշ լընիս”, Այսպէս կ'ըսեն ջուր, գինի եւայլն խմողին: Նաեւ կերակուրը աւարտելէն վերջ շնորհակալութիւն յայտնող հիւրին, իրրեւ պատասխան կ'ըսէ տանուտէրը: “Անուշ” կամ “բարով կեպք”, կամ “Հա՛տ գաթ (յ)ուրախութեան”,

“Աստուած պակաս չանէ”, Այս եւս հիւրին կողմէն մաղթանք է առ հիւրընկալին:

“Մարտական”, կ'ըսեն կերակուրէն վերջ լուացուողին: Էւ սա պատասխան տալով կ'ըսէ. “Հաւսարական”,

“Ես (յ)նտ անսպաս”, մաղթանքը կ'ուղղուի երգողին:

50. Միտքով ամենէն կամ ծնունդի, անուան տարեգարակի կամ տանի, եւ պսակի առիթներով կ'ըլլան հետեւեալ բարեմաղութիւնները:

“Աշքդ լուս”, “Աշքերիդ լուս”, Ասոր պատասխան կը տրուի “լուսով կեցի”, “լուսով կեցիք”,

Ատիկա է խնդակցութիւն արտայայտելու ամենէն սովորական ձեւը:

Ն'ըտուի նաեւ:

“Շնորհակալ լընիս”, անարկելով մկրտութեան, պսակի, եւայլն:

“Ո՞ղջ մնայ”,

“Խնրք տեսնե՛ք”,

“Հօրով մօրով մեծնայ”,

“Աստուած մանչըր ալ պարգեւէ”, (երբ, ծնածը աղջիկ է):

“Թագն ու պսակը համբուրէք”,

“Միապսակի՛՛ծ երանաք”, Նորապսակ ամուսինն կ'ուղղուի այս մաղթանքը:

“Տառուը ձերիններուն գլխիւր, կամ
խօսքը մանաւորելով՝ “տառուը Արշալոյսին
գլխիւր լինի,“ Այսպէս կ'ըսեն նորապսակ զոյգին
Հայրը, մայրը, մեծերը՝ ի պատասխան իրենց
ուղղուած բարեմաղթութիւնաց։

Իսկ “բօյոր մեաք,“ մաղթանքը կ'ուղղուի
ամբողջ ընտանիքին, մանաւանդ խոշոր, քանի մը
եղբայրներէ բաղկացած ընտանիքին, եւ կը
շշանակէ “ամբողջ,“ “անխռո,“ “մեաք,“ “միասին
եւ անբաժան,“ ապրիք։

51. Զամբարդ ուղարկելու առթիւ կը
լսուին հետեւեալ բարեմաղթութիւնները։

“Աստուած բարի ճամբայ տայ,“

“Աստուած արեւուտ պահապան,“

“Չորն երթաս կանաչ դառնաս,“

“Ոսկունքդ քարը չի դարնես,“

“Երթաս բարով, դաս բարով,“

“Քար բռնես, ոսկի դառնայ,“

“Ես քեզ տեսիմ, դուն հազար բարի,“

52. Աղաչանքի ձեւեր։

“Արեւու ուր կու սիրես,“

“Տղօցտ արեւուն,“ — “Զաւկիտ ա-
րեւուն,“

“Աստուած ուր կու սիրես,“

“Տառիդ հօգուն,“

“Վասն Աստուծո սիրուն թող լինի,“

“Խաթերս հըմար,“

“Մեղք է,“ — “Մեղիունք է,“

“Ես ալ մեղք իմ,“

“Աս(տ)ուած մէկիդ փոխարէն հազար
տայ,“

“Վարձքդ Աստուծու առնես,“

53. Անէծքի եւ կշտամբանքի ձեւեր։

2հք լինի։

2իլիս ու չի կատարի։

Արեւու հողը գնիմ։

2որնայ ձեռքդ — 2որնաս։

Կունծիս — Կունծի՛ք ձեռքտ։

2հքն իյնիս, մուրը գրուիս։

Վեր չելլես։

Վերնաս։

Հողը գնիմ։

Մախրտ հովը տանի։

Օսնիք (անցնիք)։

Կրակ թափի վրաս։

Երկնաւորէն գննես։

Փաթուրկիս — Պապնեմիս,

Ասու չիյնիս։

Տուն չիյնիս։

Արեւի հունա չիյնիս։

Աճաղկոտոր սոփուիս։

Շաւիկկիս — Շաւկիտ օրդ լցուի։

Շան-սատակ ելլես։

Գորդը տանի։

Արեւը քոր նայիս։

Մութն ու մշտը վրատ գայ։

Վայն ի վրաս։ — Վայն ի վրատ գայ։

Մահն ի քեզ։ — Մահ ի քեզ ելլէ։

Երեսի մուր։ — Երեսի աղտ։ — Խաղք

լինի։

Անէծքի առարկայ եղող անձը, վշտացած
ու զայրացած, կը պատասխանէ երբեմն։

“Բերնէտ ելլէ, ծոցտ ի վար թափի,“

54. Երգումի ձեւերն են “Խաչ,“ — “Հա-
ղորդ,“ — “Մեռնող խոճկ կենայ թը ուր ես...“,

Երգումի հնագոյն ձեւը որ նախաքրիս-
տոնական դարերէն հասած է, եւ զոր ես ի
մանկութեան լսած եմ ականջովս, է՝ “Արեւ,“

55. Գգուանքի եւ փաղաքշանաց ձեւերն են։

Հոգիս. — Աչքիս լուսը — Անուշտ։ —

Անուշիկս (գգուանք)։ Եթէ հիւանդ է մա-

նուկը, կ'ըսեն — Խոջի՛ք մէռնիմ. — Եսսօր

(Էփէ, գերի) լինիմ։

Ուշադրութեան արժանի է փաղաքշական
եւ գգուանաց ձեւերու սակաւութիւնը առն-
թեր օրհնութեանց եւ անէծքներու առատու-
թեան։ Այնպէ մէջ դեռահաս մայրերը երբեք
չեն համարձակիր իրենց մանուկները սիրել ու
գգուել ի ներկայութեան ընտանիքին ուրիշ
անդամներուն։ Մեծ հայրերն ու մայրերն ալ
շատ բան չեն ըսեր այդ տեսակէն։ Քնկերային
զարգացման աւելի փափկացած ու աւելի ազատ
փուլերու մէջ է որ գգուանքի ու փաղաքշանքի
արտայայտութիւններն կը բազմանան։

56. Մանկական նորափթիթ հասակին
մէջ կան մասնաւոր գէպքեր ու պարագաներ
որոց համար յատուկ խօսքեր բանաձեւուած են,
եւ հոս է որ արձակէն դէպ ի չափեալ բանաս-
տեղծութիւն անցքը տեղի կ'ունենայ։

Նորածին երախան ամեն օր կը լոգնեն
քառասուն օր, եւ իւրաքանչիւր լոգանքի
աւարտմանէն վերջ՝ անոր այլեւալլ անգամներն
ու զգայարանքը շօշափելով մաղթանք մը կ'ը-
սեն. նախ ամբողջ մարմինը թոթովելով կ'ըսեն.

Թոթուէ ջրիկ,

Թողուէ մսիկ,

եւ ապա կը շարունակեն —

Կամար-ընթուի լինիս.

երկան-թարթինչ լընիս.

Հասէն-աչուի լընիս.

Պզտիկ-քինի լընիս.

Պզտիկ-բերան լընիս:

Առաջին տարուան ընթացքին զերախան խնդացնելու եւ զբողոցնելու համար կը դպչին մատի ծայրով անոր ձգատին, քթին, վերի շրթուքին, եւ բերնին՝ ըսելով —

Հուսա եղիկ,

Հուսա մեռցիկ,

Հուսա վազէ,

Հուսա ուտէ:

Երբ օրորոցէն կը հանեն երախան, զուարթ ու այտերը կարմրած, կը համուրեն ըսելով —

Ուշիկ, ուշիկ, պագտ անուշիկ,

կարմրած ես, կլոր թշիկ:

Երբ եօթներորդ տարիէն սկսեալ կաթնա-կուաները թափին հետզհետէ, մանուկը տանիքը կ'ելլէ եւ ինկած ակունք հեռուն կը նետէ երեք անգամ կրկնելով —

Իշնկ, գնա, գառնո՛կ, եկո՛ւ:

Պզտիկ մանուկները, մանչ եւ աղջիկ, կը սիրեն «խնամուկունը», խաղալ, այսինքն չափա-հասներուն խնամական մեծարանքներն իրարու ընել: Կ'սիրո՞թին նաեւ մեծերուն պէս զբաղած եւ գործի վրայ ըլլալու ձեւերն ընել: Մանուկ մը իր ընկերին այսպէս կ'ըսէ, զոր օրինակ, —

Հէքիաթ, հէքիաթ, թէք մի գտայ,

Գնացի էգին, վէգ մի գտայ,

Փորեցի մէջը մտայ,

Հարսնիք արի, ինչո՞ւ չեկիր:

Եւ խաղընկերը կը պատասխանէ (իբրեւ տանտիկին):

— Մեռող կ'անէի:

— Մեկալ օրը ինչու չեկիր:

— Սրբուածք կ'անէի:

— Մեկալ օրը ինչու չեկիր:

— Գլոխ կու ցաւեր (կամ՝ հիւանդ էի):

Որովհետեւ երեք օր կը տեւէ հարսնիքը, մանուկը պարտաւոր է երեք պատրուակ գտնել ինքզինքը չքմեղելու համար:

57. Ահայ ժողովրդական բանաստեղծու-թիւնը հինգ խոշոր նիւթերու շուրջ յօրինուած է: 1. Մանուկները քնացնելու համար օրորի երգեր. 2. սիրահարական երգեր. 3. Հարսա-նեկան երգեր. 4. Պանդխտութեան երգեր եւ

5. Ողբեր կամ «լաց» Ամենուն մէջ ալ Սէրն է որ կը բարբառի:

Դժոյշը տեսնելը նախ օրորի երգերուն: Հոն մայրական սէրը կ'երգէ, ու մայրական սէրը, թէեւ սիրահարականին աղմուկն ու խանդը չունի, է սակայն սէրերու ամենէն աղնիւք, խո-րինը, ստեղծագործողն ու աստուածայինը: Այր մարդուն հզօրագոյն սէրը առ կինն է, իսկ կնոջ ուժգնագոյն սէրը առ զաւակն է եւ ոչ առ այրն: Այրը կը հովանանայ իր կնոջ վրայ, եւ կինը, իբրեւ մայր, կը հովանանայ իր զաւակաց վրայ: Օրորի երգը մարմնացումն է մայրական սրտին ամենէն ուժեղ եւ անձուէր զգացումնե-րուն, ու երբ անոր շրթուքէն կը լսենք այդ երգը, այն ծայրագոյն մեղմութեամբ եւ անու-շութեամբ հնչող սէրը, կը զգանք թէ արար-չութեան սրտին ամենէն փափուկ թերն է որ կը թրթռայ, ու կը հմայուիք: Երգէ, հրեշտակ երգէ որ լսենք քու մայրական սրտին գողար ու հանձարել արապայտութիւնը:

1. Օր օր օր օր, հայրիկտ ապրի,
Հայրիկտ ապրի, մայրիկտ արեւի.
Ըրեւը քու տնակը ցաթէ,
Հարվիւրը քու մարիկտ առնէ:

2. Աղուոր ես, չունիս խալատ,
Քու էմմէն տեղտ է պէխալատ.
Միտակ մէկ խալատ մ'ունիս,
Քուն չունիս լ'արթուն կու կննաս:

3. Աղուոր ես ոտքերտ ի վեր,
Երթամ ո՞վ բերմ խաղընկեր.
Երթամ լուսնկան բերմ,
Լուսուն աստղը խաղընկեր:

4. Օր օր օր օր աննման,
Աննման ու չիկայ նման.
Ուչ մարն է բերեր նման,
Ուչ արեւն ուչ լուսնկան:

5. Կարմիր վարդ ու լան տերեւ
Բացուեր ես մեր տանն ի վերեւ.
Քանի կայ պաղլան տերեւ
Անքան կ'ուզիմ քեզ արեւ:

6. Ծոցիկիս ի պարտէզ տ'անիմ,
Քեզ մէջը մորճիկ տի տեկիմ.
Աչքերս ալ աղբի տ'անիմ,
Ունեղմս քեզ տի չիմ:

7. Պիւլպիւլը պաղլան է իրեր,
վարդենուն թփիկն է թառեր.
Անուշ մենեմշին հոտուն
Աղուորիս քնիկն է տարեր:
 8. Օր օր օր օր, եղներն ին եկեր,
եղներն ին եկեր լէռնէն ին իյեր.
Քեզ ալ անուշ քնիկ ին բերեր,
Բերեր քու ծով ծով աշերտ ին լցեր:
 9. Օր օր օր օր կայիմ կախ օրան,
Դառն է ի ծառ շուքերն ի վրան.
Դառ — չքեր վրայ եկէք,
Շուք արէք աղուորիս վրան:
 10. Օր օր օր օր օրտ շատնայ,
Օրտ շատնայ տարիտ մեծանայ.
Տարեկա հազար տարու մտնանայ,
Անձիկա հազար բարու տիրանայ:
 11. Դուն ապրիս հօրով մօրով,
Հաց նստիս հոգիտակ աղաւորով.
Ապրիս դուն հօրով մօրով,
Աւ լցուի սրտիկտ արեւով:
 12. Սրտիկտ արեւով լցուի,
Մեր դոններն կարմիր խնծորով.
Ո՛վ օսնի վարդէտ առնէ,
Ո՛վ դառնայ կարմիր խնծորէտ:
 13. Օր օր օր օր, քներ ես,
Դաժկեր իմ քրտներն ես.
Շալ լաթիկտ դան տանիմ,
Վարդի նման բացուեր ես:
 14. Պառկէ է՝ անուշ քուն էղի,
Մինչուկ գայ լուսն առաւօտուն,
Լուսնայ բարի լուսը գայ,
Պիւլպիւլս ալ ելլէ քնուն:
 15. Պիւլպիւլս ալ ելլէ քնուն,
Կէսն է քուն կէսն է արթուն.
Քնանաս քնիկտ անուշ,
Արթննաս երազտ ի բարին:
- Եւր բրախան երկար ատեն լայ ու չքնա-
նայ, յոյնած մայրիկը կ'երբէ.
Քնչի քարէն մարիկ մի պիտէր,
Ուր պղնձէն ձանիկ մի կալէր:

58. Սիրահարական բանաստեղծութիւն.
Ներն նշանաւոր են ուժեղ եւ յանդուգն բացա-
արութիւններով, եւ հիանալի խնամտկաւ
թեմաբ:

Ահաւասիկ աղկան մը տարօրինակ փոր-
ձառութիւնը.

Բարի լուսուն դուրս ելայ,
Ես աղուոր կորիճ մի տեսայ.
Աղուոր կորիճ մի տեսայ,
Ջարկաւ իմ երեստ արունեց:
Մարիկն ալ հարցմունք արաւ,
— Ատ երեստ ո՞վ արունեց:
— Ես ասօր պաղլան իյայ,
Վարդենուն փշիկն արունեց:
— Չօրնայ ան վարդին փուշը,
Ուր լուս երեստ չարունէ:
— Մ'աններ, մ'անիծեր, մարիկ,
Մէկ աղուոր կորիճ մի պագաւ.
Պագաւ թը աննէ մուրատ,
Կ'անիծես, կ'եղլէ պէմուրատ:
Հետեւեալը կը նկարագրէ երիտասարդաց
ու աղջկանց հանդիպումը աղբիւրին մօտ: «Թող
խմիք ու թօղ մեռնինք», ը հզօր է:

Աղբիւր մի Մզոյալ լէռը,
Ջուրն ուռուն տակը կու վաղէ.
Փողալին արծըթէն գրին,
Ջուրն ոսկուն թաւը կու վաղէ:
Երկու թուխ, աղուոր աղջիկ
Դօջըպոյն (բմպան) ի ջուրն ին եկեր.
Երկու բէհլեման կորիճ
Չին հեծեր ու սէյր ին ելեր:
— Աղբիւր, աղբուր արեւուն
Դօջըպտ պտիկ մի ջուր տուր,
— Ջուրս տաք է, չէ պաղեր,
Մեր սիրուն շատ մարդ է մեռեր:
— Թող խմիք ու թօղ մեռնենք,
Հաշտիմ թը մարս չէ բերեր:
Հետեւեալ կտորին մէջ սիրահարը քիչ
մը աւելի համարձակ վարուած է.
Խմեր իմ ու չեմ գինով,
Ես կերիմ ու չեմ կարտով:
Հագեր իմ սիրու շապիկ,
Աղուորին դուռը կայնելու:
Աղուոր մ'ալ ներսէն ի դուրս,
Դոյնն ի լի կարմիր խնծորով.
Ըսի թը հատ մի առնիմ,
Թունտ ելաւ, թունտ աւքն ի լալու.
Լացաւ ու լալով ըսաւ.
— Ես, զիս խաղք արիւր ցօրեկով.
Բանեցիր զօրով ձորով

Պագ մ'առիր հազար նագերով:
 — Ան մէկ ցորեկուան պագը
 Ուր կ'արթե հազար Գիշերեռան:
 Աւասիկ կտոր մը ուր սերը հրաշէկ է,
 Մարդն ուր սիրու տէր լինի,
 Անոր ալ ճարակ չի լինի,
 Թող երթան գերեզման բանան,
 Թող մտնէ ի մէջ կենդանի.
 Ի մէջ սրտին բաց թողուն,
 Ուր ելլէ բոցն ծիրանի.
 Օտեող դարձող թող ըսին
 «Սիրու տէր մարդ մի կու այրի»,
 Երուեստ եւ խորհուրդ աւելի բարձր մա-
 կարդակի մը վրայ են սա գեղեցիկ կտորին մէջ,
 ուր խօսքը լուսնին ուղղուած է.

Կարմիր կապաւոր աղւորի,
 Վար իջի, գօտեկ մի կապիմ.
 Կապիմ ալ նը թուլ կապիմ,
 Ուր (որպէս զի) հովերը տանի բերէ:
 Հայ, տան ու բեր, տան ու բեր,
 Գէշը տար, լ'աղուորը բեր:
 — Ես ուշ գիշուն տանողն իմ,
 Ուշ աղուոր կու տան տար ու բեր:
 Մէկ աղուորին տասը գէշ
 Ես կու տամ, աղուոր մ'առ ու բեր:
 Աղուորն արեգակն նման
 Սար ու ձոր հաւասար կու ծագէ:
 Ան գէշն ի գշկուր նման
 Ախոռին պատերն է կողած:
 Աղուոր մի գիշուն ծոցը
 Կու թապի, քունը չի տանիր.
 Ան գէշն ալ խայալ կ'անէ
 Ի՞ր սիրուն քունը չի տանիր,
 Գիշուն տէրն արեւ չունի,
 Աղուորին գիշերն է ցորեկ:
 Գէշը գիշերով երթայ,
 Աղուորէն մագիկ չի խոռի:

59. Մանկիկը օրցոցիք. երիտասարդք եր-
 ցեցին իրենց սերը, հիմա տեսնեք անոնց ամուս-
 նութիւնը: Հարմիրք կեանքի ամենէն երջանիկ ա-
 ոխթն է: Պատկուզեցիք կը զգան յանկարծական
 փոխակերպութիւնը իրենց կենցաղին, որ հասարակ
 մահկանացուն համար բովանդակ կեանքին ամե-
 նէն նշանաւոր փորձառութիւնն է: Բոլոր հարս-
 ներուն համար եւս հարմիրք գերազանցապէս
 ուրախ եւ զուարթ գէպքն է: Ակնայ մէջ մա-
 նաւանդ հարսնիքը՝ այն առիթն է ուր կեանքը
 իր ամենէն խնդրալից ու գեղեցիկ զեղումները
 կ'ունենայ: Հարմիրք իսկապէս կնիկներուն

գործն է, եւ բազմադաշտ երկար պատրաստու-
 թիւններու գործ, մանաւանդ աղջկան կողմին
 համար: Ըստ ժամանակ կու տան աղջկան օժիտը
 հանդերձելու: Մօր մը համար հաճելի դադուս
 մը, բայց աղջկան մօրն ուրախութիւնը անխառն
 չէ: Կոյնպէս է նաեւ աղջկան զգայումը, — ուս-
 րախութեան եւ տրամութեան խառնուրդ մը:
 Հարսնիքին կեդրոնական դէմքն է հարսը, եւ
 շատ պատշաճօրէն «հարսնիք» բառը անոր ա-
 նունէն շինուած է:

Դժուար բան է, մանաւանդ երբ աղջիկը
 վաղահաս կ'ամուսնացնեն, ինչպէս էր սովորու-
 թիւնը Ակն այդ մատաղատի էակին համար
 փոխել միջավայրը, եւ երթալ ուրիշ ընտանիքի
 մը մէջ ապրիլ անմուռն հնազանդութեան
 կեանք մը: Անկա «անխօս» կը մնար իր տա-
 գերտացը, տալուրտացը, եւ կեսրոյը, իսկ պա-
 րընդատին՝ յաճախ ցփեանս: Հարսանկաց բազ-
 մազան ու մանրանամա արարուածները աւելի
 եւս կը սաստկացնեն աղջկան տխուր զգացում
 ներք: Հարսանկան երգերը՝ մեծ մասամբ անոր
 վրայ յօրինուած են: Այս բանաստեղծութիւն-
 ներուն վայելչութիւնն ու զօրութիւնը գնահա-
 տելու համար լաւ է գաղափար մը ունենալ հա-
 սրնիքի այլեւայլ արարուածներուն վրայ:

Աղջկան համար ամենէն տխուր վայրկեանը
 կը հասնի պսակէն առաջ: Ահա այդ վայրկեանը
 Պսակին նախօրը օրը (կիրակի) տղուն կողմէն
 խնամի կ'երթան հարմացուին տունը, եւ այդ
 առթիւ է որ աղջիկը իրենց տղուն կ'առնեն, ա-
 մուսնութիւնը կը կնքեն, թէեւ յաջորդ առաւօ-
 տուն է որ եկեղեցւոյ պատկով անկա կրօնական
 նուիրագործումը կ'ընդունի: Այս կէտը կ'ուզեմ
 պատմել, վասն զի վաղընկանութեան ամեն
 երաշխիք ունի, այսինքն հեթանոսական դարերէ
 աւանդ մը ըլլալու դրոշմը. թէեւ Ակնցիներէն
 ոմանք, այդ մարգիկը, անոր անգէտ են՝, զի ա-
 րարողութիւնը տեղի կ'ունենայ կանանց անխառն
 ընկերութեան մէջ: Թանուս փեսային ընծայուած
 ձեռք մը զգեստը առանձին սենեակի մը մէջ
 աղջկան հագցնելէ վերջ, կը բերեն զինքը այն
 սենեակը ուր խնամքները հաւաքուած են: Սե-
 նեակը մտնելու պահուն խնամքներ երգ մը կ'եր-
 գեն («Աղջիկ, քու հագածը ալ է») Ու հոս
 է որ իմ անխարկած հայկական արարուածը կը
 կատարեն: Աղջկան մետիկ աղգականներէն տիկին
 մը, զոր օրինակ մօրաքոյրը, մօր գերը կը կատարէ,

1 Զարմանք է որ ճանկեան «Հնութիւնը Ակնայ»
 գործին մէջ լեւաձ չէ Ակնայ հարսնիքին այս բնուէն:
 հանդամանքը:

(զի մայրը ինքը չափազանց պիտի յուզուէր ու լար եթէ անձամբ ատիկա ընէր), իրարու վրայ դրուած երկու բարձերու վրայ նստելով, իսկ աղջիկը կու գայ, առաջնորդուելով՝ ինչպէս միշտ, անոր առջեւ կը նստի եւ գլուխը անոր գիւղիկը կը դնէ, իբրեւ թէ անոր կ'ապաստանի, որպէս զի շօտողն որ զինքը առնեն տանին մօրը տունէն իբրեւ հարս: Տիկիններէն մէկը կու գայ աղջիկը զատել մօրմէն, երկու թեւերէն բռնելով մեր կը քաշէ, բայց աղջիկը իր մօրը փարած կը մնայ: Երկրորդ տիկին մը նոյն փորձը կ'ընէ ու չի յաջողիր. այսպէս վեց տիկներ որ զմիշտ կնի կը վերպին, եւ կ'ըսեն. «աղջիկը ծոյր է նստեր», ղերպակէս կը հրաւիրուի կնքամայրը, որ խնամի տիկնանց ամենէն պատուաւորն է, եւ երբ սա կու գայ աղջիկը վեր կանգնեցնել, կը յաջողի: Սենեկին մէջտեղը երկու բարձ կը դնեն յայնժամ իրարու վրայ եւ աղջիկը անոր վրայ կը նստեցնեն, եւ անոր զգեստաւորման մէջ պակաս մնացած երկու բան ալ կ'ընեն, այսինքն, գօտին կը կապեն մէջքը, եւ գլխարկը կը դնեն գլուխը: Այն վայրկեանէն ուր գլխարկը կը դնեն, հարսին բոլոր հագածը տղան ընծաներն են, եւ հարսը առած են՝ վերջնականօրէն: Եւ ահա կը հնչեցնեն ցնծութեան երգը. «Երուր, աղուոր աղջիկ, հարս եղար մեզի...»:

Այդ արարուածը յորում եօթը տիկիններ իրարու ետեւէ կ'աշխատին զհարսը մօրը գրկէն անձառել, հայկեան հարսնիքին կորիզն է, եւ քաղաքակրթեալ ձեւի տակ յիշատակումն է այն բուռն եղանակին որ բարբարոս դարերու մէջ ի գործ կը դրուէր, երբ աղջիկը իր հօրը տունէն, իր մօրը գրկէն յափշտակելով կը տանէին զայն հարսնութեան: Չափազանց կեղահարձ ըլլաւոր երթագրել թէ այս հայկական դրուագը, զոր վերեւ պատմեցի, մեր ցեղին բարբարոս ժամանակէն, այսինքն նախապատմական դարերէն, աստիճանաբար եղանակաւորուելով, բայց անընդհատօրէն հասած է մինչեւ մեր օրերը: Իր մաղթեմ որ անիկա պահպանուի միշտ: Թէպէտ այսօրուան արարուածին մէջ աւուրեալ եւ կեղծիք կայ, սակայն արուեստն ու կեղծիքը իրական զգացում մը վրայ հիմնուած են, զի ճշմարիտ է թէ աղջիկը եւ մայրը իրարմ անկեղծ ու խորին ցաւով կը բաժնուին, եւ այն յորդ արտասուքը զոր այդ պահով երկուքն ալ կը թափեն, սրտէ բխած արտասուք են:

60. Հիմա կրնանք յիշել նմանները այն

երգերուն որոնք կ'երգուին հարսանեաց խալաքանչուր արարքին կապակցութեամբ:

Կեսրոնց կողմէն ընծայուած զգեստները հագած՝ երբ անեանկը կը մտնէ աղջիկը, սա կտորը կ'երգեն խնամիները.

Աղջիկ, քու հագածտ ալ (կարմիր, գեղեցիկ) է. Աշուկ փէշերտ վեր ծալէ:

Քալէ ու մանարտիկ քալէ,

Քու աղտուկ պոյիկտ երեւայ:

Զգեստաւորման ամբողջացումէն վերջը կ'երգեն զովեստի սա երգը.

Առաւտուն կ'ըլլես արեւ կու ցալթէ.

Ընրանտ ուր կու բանաս մեղի կու կաթէ.

Իկուր նստիմք, անուշ անուշ խօրթի,

Եկուր, աղուոր աղջիկ, հարս էղար մեզի.

Եսխուլթ, զմիւլթ, անգին քար էղար մեզի:

Այս կտորները բաղդատօրէն նոր ժամանակաց յօրինուածք են, զուրկ բանաստեղծական մանաւոր արժէքէ:

Ահաւասիկ հին ու գեղեցիկ կտոր մը.

Աշուհ, քեզ օր մար է բերեր.

Ան թուխ-աշուի մարն է բերեր:

Մարն է բերեր մեզի հըմար,

Մեզի ենք եկեր քեզի հըմար:

Հայ իմ Հայ, անման աղուոր,

Չի կայ քեզի նման աղուոր:

Ատիկ կ'երգեն զուարթ, պարզ, բնական եղանակով մը, ճշմարտապէս հայկական: Խալաքանչուր տող երկու անգամ կ'երգեն, սակայն երկրորդ անգամուն թեթեւ, ի՞նչ եղանակաւորելով տողին առաջին ու վերջին վանկերը:

Շատ գեղեցիկ է «անտունի» զոր խնամի տիկիններէն մէկը կ'երգէ, հարսին զգեստաւորումէն վերջը, զովելով նախ, եւ ապա խրատելով աղջիկը.

Այ իմ հարստի դստրիկ,

Ծոցտ էգի, ծառտ արմաւենի.

Արմաւը քու ծառտ կու լընի,

Պիւլլիւլը քու ձեղա կու թառի:

Քու ծառտ ու ձեղա ոսկի,

Քու տերեւը վարդ կու(ն)մանի:

Հարմուկ, քեզ խրատ մի տամ.

Անմահա իս արէ:

Ուր գան ու հագար լսին,

Հաղըն մէկ խաղ մի խօսէ.

Ան ալ չի գիտիմ ըսէ.

Հաղար չարէն խաղսէ:

Որովհետեւ աղջիկը հետեւեալ օրը, արշալուսէն առաջ, ձի հեծցուած պիտի տանին

եկեղեցի, եւ հոն պսակի արարողութենէն վերջ,
փեսային հետ պիտի երթայ, ոչ եւս իր մօրը,
այլ իր երկանը տունը, այս ճամբորդութեան
անարդիւն ինամիները կ'երգեն յանուն փե-
սային.

Ման եկուր, աղուոր ման եկուր,
Գեպ ի մեր դռնն ի գան եկուր.
Հեւ շես ի գար մեր բանէ.
Թուիս աշուիտ հոգիս կո հանէ:
Հայ իմ հայ, անմահ աղուոր,
Զի կայ քեզի նման աղուոր:

Խնամիները բաժնուելէ առաջ հարսին ու
մօրը զուարթութիւն բերելու համար կ'երգեն
հետեւեալը, աղէկանը բերեն.

Մի լար, մարիկ, մի լար,
Ես նորէն տի գամ.
Ըսկի տանը հինկ օր
Արկով տի գամ:

Ու մայրը տելի կ'արտասուէ:

(Ըր-ը-ը-ը-ը-ը-ը)

Մ. Ս. ԳՐԻՐՈՒԼԻՆԻ

ՔՂԱՎՏՈՒԹԻՒՆ

ԿՈՉ ԳՐԱԳԵՆՆԵՐԻՆ

Պատմական վէպը, մանաւանդ երբ նորա
ամեն մի գիծը վերցուած է ինուսմ վաւերական
աղբիւրներից, ինչպէս Մեծանուն Բաթթու «Սա-
մուէն» է, ոչ միայն ինչպէս վէպ է կարդաց-
ւում, այլ՝ Ը-բ-ը-ը-ը-ը-ը-ը գեղարուեստական շպա-
րով զարգարուած՝ Գորգ-Բիշն: Որով հասարակ
ընթերցողն աւելի մօտ է կանգնում նախնաց
անցուած ճգնաժամերին, լաւ ու վատ օրերին,
ճաշկուսմ այն դառնութեան բաժակից, որից
դարեր առաջ ըմպել են մեր հայրերը:
Նա ինք զինք հանդիսատես է կարծում նկա-
րագրուած շքանի հակայական թատերաբեմին:

Իմ մի քանի նախափորձերը՝ պատմական
կեանքից լոյս ընծայած փոքրիկ պատկերները,
արամազբեւ էին արդեն մի լուրջ գործի ձեւ-
նարկութեան: Հետզհետէ իմ դէմ ելած բազ-
մաթիւ յիշատակարաններ, արձանագրութիւն-
ներ, աւանդութիւններ, որ պատմական փոփո-
վարագոյրն են պատահում, յայտնագործելով

անակնկալ իրողութիւններ, ինչպէս հարկ ան-
հրաժեշտ ծանրացան իմ մաքի ու արտի վրայ:
Եւ ես 1899 թուից կազմեցի՝ «Եր-ն-ի» խո-
րագրով պատմական վէպի ուրուագիծը: Թեեւ
գործն ստուար՝ ըստ որակի եւ ըստ քանակի,
կարօտ տարիների աշխատութեան, կարօտ իրա-
զեկ գրողների աջակցութեան, կարօտ, որ էա-
կանն է՝ նիւթականի, այլու ամենայնիւ ան-
յողողիչ ձեռնարկեցի գործի, ժողովելով մե-
ծաքանակ նիւթեր պատմական, նկարագրական
ազգագրական եւայլն: Թէ ինչպէս սեփական
իշխանութեան անկումից, ձիւնիկ-խանի, Թա-
մարլանի աւերումներից, բարձր Հայք եւ շատ
գաւառներ Օսմանեան իշխանութեան ներքոյ
ստրկանալուց յետոյ, իսպառ ոչնչացաւ ուղ-
միկ-Հայաստանը, ընկան բերդեր, ամրոցներ,
ընկան անհետացան նախարարական տոհմերու
պայազատները, ընկաւ գրականութիւնն ու նորա
կրտսեր քոյր ազգային գեղարուեստը, լեցցին.
— եթէ կարելի է այսպէս անուանել, — գիտ-
նական քարոզները, տգիտութեան համատարած
խաւարի մէջ ծնունդ առնացան ներքուստ՝
եղբայրասպան կոիւներ, արտաբուստ՝ մահ-
մէտական կուռղ ազգերից, աւար-աւեր . . .

XVI—XVII-դ. դարերն ենք ասում, մի
մահահոտ շքան՝ Եւուզ-Վէլիմ, Գանունի Սու-
լէյման սուլթանների, միւս կողմից՝ Իսմայիլ,
Թահմաշ եւ Ապաս-Շահերի կուռի ու աւեւ-
րածութեան եղբրավայր Հայաստանն ընկած
նոցա տնաքանդ արի եւ անտանելի մականի ծան-
րութեան տակ՝ Հայն հոգեվաթի թուղենը էր
այնկացնում, իսկ Օսմանեան յօրհոտ վեհա-
պետները դէպի փառաց գազաթնակէտ վերե-
լակում . . .

Ենք պատկերացնելու ենք մի եղբրական
շքան, վէպի մէջ ի հանդէս պիտի գան ոչ
միայն զոյգ մահմետական արքունիքներն իրենց
բոլոր կողմերով՝ վերջրած հաւատարիմ աղ-
բիւրներից, այլ՝ բոլոր ծննդ, ծննդած խաւերն
իրենց զատկարգներով, բոլոր հանդէսներն ու
ծէսերը, տարազներն ու նիստ ու կացերը, մի
խօսքով՝ որպէս հնարաւոր է իսկական պատկերը:
Դեւ եւս պատմութեան սեփականութիւն չը
գարձած Հայ, Վրացի մարտիկների օրհասական
վարկածները ցուցադրելով՝ հայրենի շինու-
թիւն օճաղը, որի առկայեցաւ անթեղից ի վեր-
ջոյ հրդեհեցաւ Ղարաբաղը, ոտքի ելաւ Զէյ-
թունը, շարժուեց Սասունը, բայց թշնամիներ
ամենաբուլ ծփանքից յաղթական կանգնեցաւ
միայն Սիսական աշխարհը: